

ДИХОТОМІЇ ІСТИНА-ДОГМА, ЕЗОТЕРИЧНЕ-ЕКЗОТЕРИЧНЕ, РАЦІОНАЛЬНЕ- МІСТИЧНЕ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Очевидні успіхи технологічного освоєння дійсності у 16-20 ст. слугували поширенню думок, що тільки наука забезпечує достовірне знання, а зосереджені на пошуках першопричин філософія та етичних проблемах релігія репрезентують неповні і хибні уявлення про дійсність та способи її пізнання. Намаганням розмежувати науку, філософію, релігію перешкождала однаковість означень достовірного знання поняттям істина, що походило від грецького εἰκὺν (достовірне зображення), якому у латині відповідали поняття *veritas, vera*, а недостовірного – δόγμα (гадка), якому у латині відповідало поняття *doctrina*. Розмежуванню сприяла погана сумісність домінуючих в науці та репрезентованих філософсько-релігійними концепціями античності, еллінізму, патристики, схоластики уявлень про сенс виокремлення істини і догми. Погано сумісні з науковими уявленнями про необхідність втаємничення істини, про межі і можливості раціонального пізнання, або містичного буття в істини тощо, були проголошені до науковими або поза науковими. Зрушення в науці слугували появі припущення, що релігія, наукове знання, філософська рефлексія і симулякри побутової свідомості інкорпоровані у цілісність культури, що культура певного регіону і історичної епохи ґрунтована на незмінних первинних підставах, які в різних джерелах означені поняттями ейдос, архетип, культурний інваріант, культурний код. Появу дихотомій істина-догма, езотеричне-екзотеричне, раціональне-містичне зумовили особливості тлумачень визначальних для чотирикнижжя Гомера і Гесіода, яке слугувало основою культурного коду античності, понять «логос», «етос». За Гесіодом логос протилежний беззмістовному, безформному, невпорядкованому хаосу, зовні обіймає космос після народження, поглинає після загибелі. Гомер поняттям «етос» означав закономірність змін взаємопов'язаної упорядкованості небесного, земного, суспільного, особистого. Розроблене міфографами мистецтво тлумачення чотирикнижжя, істинний зміст символів, алегорій, метонімії, якого вони вважали свідомо утаємниченим від непосвячених, іменували екзегетикою. Підстави і методи екзегетики ґрунтувалися на положеннях про тотожність буття і знання дійсності, про зумовлену невичерпністю дійсності та межами пізнавальних можливостей людини рівноправність інтерпретацій, про небезпечність використання істини, яка тотожна логосу, етично недосконалою людиною. На цих положеннях ґрунтувалися містерії, що були започатковані у 16-14 ст. до н.е., коли правлячі ахейські династії недоступні їм «погибельні знаки хитрунів і чародіїв критян» [Гомер] замінили лінійною писемністю. Ритуали Орфічних і Діонісійські містерії містили практики визволення від емоційних та інтелектуальних

обмежень з метою буття в логосі-істині, Елевсінських – духовно-тілесного удосконалення з метою послідовного пізнання логоса-істини. Філософи, декларуючи загальнодоступність істини, зосередилися на визначенні кордону між істиною і догмою та формулюванні відповідних правил пізнання. Мілетці обстоювали, що пізнання логосу забезпечують умоглядні способи. Геракліт вважав, що отримання істини забезпечує інтуїція. Піфагор знання про дійсність поділяв на утаємничену істину і загальнодоступну гадку. Парменід виокремив умоглядні і чуттєві способи пізнання. Емпедокл доводив хибність будь якого розмежування, Горгій – тотожність істини безпосередньому чуттєвому сприйняттю, Протагор – відносність істини. Сократ вважав, що вчення софістів ґрунтоване на невігластві, яке тим то й погане, що людина не прекрасна, не розумна, не досконала, повністю вдоволена собою, а хто не вважає, що він чимось обмежений, той і не бажає того, у чому він не відчуває потреби. За Платоном, істина виникає внаслідок пригадування вроджених ідей, а догма – упорядкування чуттєвих вражень від миттєвого буття одиночних речей. Аристотель вважав, що догмі послуговує раціональне упорядкування хаосу злитих вражень, а істина розпізнаються поступово – від первинного для того, хто пізнає, до першопричини (архе) дійсності. Скептики вказували, що пізнанню логосу перешкоджає властива дійсності мінливість та межі пізнавальних можливостей людини; агностики – що пізнання логосу залежить від дозвільних можливостей органів почуттів, що неправильно поставлені питання взагалі не вирішуються; стоїки – що істина є відповідність логосу думок, почуттів, дій особистості. Гностики виправдовували розмежування істина-догма, посилаючись на Платона і тяжіли до ідеї буття в істині, а не її раціонального пізнання. Неопіфагорійці зводили невизначену плинність діад Платона до Єдиного первоначала (недіюча, непов'язана із матеріальним світом монада), пізнання якого забезпечує поєднання раціонального, чуттєвого, містичного. Неоплатоніки доводили, що пізнання Єдиного, яке дробиться на множину при сходженні у кінцеві матеріальні форми, однак непричетне множині, уможлиблює містичне просвітлення (понад раціональний екстаз), а пізнання множини – раціональні методи. Апологети визнавали миттєве просвітлення (апокатасис) вищим, ніж раціональне пізнання, обґрунтували доцільність розрізнення тілесного (буквального), душевного (етичного), духовного (містичного) сенсу символів і алегорій Старого Заповіту, обстоювали, що розум не може осягнути істину, яка відкривається вірі.

Августин, розглядаючи визначальні для гностицизму, аристотелізму, неоплатонізму, християнства уявлення про істину, доводить хибність вчень про пізнання істини як пригадування вроджених ідей Геракліта, Піфагора, Платона, критикує неоплатоніків в частині визнання вищості містичного просвітлення, апологетів – в частині визнання існування надприродних явищ (чудес) та досяжний кожному апокастасис. Він вважає, що не існує явищ, які не відповідають логосу, а те, що тлумачать як чудо засвідчує неповноту знання, що споконвічно люди поділені на агнів, яким доступна істина, та козлищ, яким уготоване вічне засудження, що ймовірність пізнання істини забезпечує триєдність пам'ять – розуміння - воля, його реалізацію – тільки раціональне

пізнання, яке вказує на певне (істина) і викриває непевне (догма) благо, що пізнання є поступальне прямування від твірного (іраціонального) до божественного (раціонального). Східна патристика спиралася на вчення неоплатоніків та капподокійського гуртка, за якими мета здійснення людини полягає у поєднанні з Богом, яке означає буття в істині, що буття в істині забезпечує містичне просвітлення (одкровення), що колективна інтуїція (соборність) забезпечує буття в істині єдиного народу християн. У катафатичному богослов'ї доводилося, що всеіменність Бога, під якої розумілася тотожність Бога-Логоса множині ним створеного уможливило раціональне пізнання; у апофатичному – що безіменність Бога, під якою розумілася абсолютна незбагненність Бога-Логоса, зумовлена не його властивостями, а межами людського розуму, якій не в змозі узагальнити множину чуттєвого сприйняття видимого світу. У 543 р. Римська церква визнала хибними і шкідливими для доктрини християнства будь-які форми містицизму. Єдиним достовірним методом пізнання було визнано формалізовані у логіці Аристотеля правила мислення. У 1072 р. було проголошено, що філософія, як сукупність вчень про первинні властивості дійсності і достовірні методи їх пізнання, має бути прислужницею теології, що зосереджена на виявленні сутності і якостей Бога та можливостей їх пізнання. Закладене церквою розмежування мети, завдань і способів пізнання відповідало теорії двох істин фальсафа ісламу, за якою пізнання множини конкретних речей є цариною розуму, а пізнання Бога є цариною віри. Абельяр обстоював, що віра має спиратися на мислення – розумію, щоб вірити. Ансельм Кентеберійський, спираючись на Августина, вважав, що розум має спиратися на віру, бо людина має вірити, щоб розуміти. На Латеранському Соборі (1512-1517) було ухвалено, що істини віри не суперечить істині розуму. На Тридентському Соборі (1545-1553) ухвала була визнана помилковою. Висунута ідея загальноприйнятого розуміння була відкинута теологами і підтримана науковцями. Наука зосередилася на виявленні кількісних співвідношень між феноменами, якісна природа яких не виявлена. Відмова науки від пізнання першопричин послугувала визнанню хибним розмежування способів пізнання утаємниченої істини і загальнодоступної догми.